

esmâ-i hüsnâ, besmele, Fâtiha ve Âyetü'l-kürsî olmak üzere bazı dua, âyet ve sûrelerin mânevî tesirlerine dayanarak maddî âlemde birtakım tasarruflarda bulunmanın mümkün olduğu görüşünden hareketle telif etmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye *Cefrû'l-İmâm 'Alî b. Ebî Tâlib, ed-Dürri'l-munazzam, Miftâhu'l-Cefri'l-câmi'*, *Cefrû'n-nihâye* adlarıyla izâfe edilen konuyla ilgili eserler yanında (Brockelmann, I, 578; *El*² [İng.], II, 376), Osmanlı hânedan ve sultanlarının hükümlerinde bulunan eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-Osmâniyye adlı melhame türünden mevsuk olmayan bir eser de nisbet edilmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 799; *İA*, VIII, 547). Eser *el-Lem'atü'n-nûrâniyye fi halli müşkileti'n-nu'mâniyye* adıyla Sadreddin Konevî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3738; Şehid Ali Paşa, nr. 1824; Cârullah Efendi, nr. 2057), *Şerhu's-Şalâh eş-Şafedî 'alâ rumûzi's-Şecereti'n-nu'mâniyye* adıyla Halîl b. Aybek es-Safedî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2294; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2057), *en-Nematü'l-ekmel fi zikri'l-müstakbel* adıyla Ahmed b. Muhammed el-Makarri el-Mağribî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2292) ve *Dâ'iretü'l-cifriyye 'ale's-Şecereti'n-nu'mâniyye* adıyla da Mustafa b. Sührâb (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1926) tarafından şerhedilmiştir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Veliyyüddin Efendi, nr. 2295) Şeyh Kemâled-din Muhammed b. Talha'nın (ö. 562/1167) *Miftâhu cefr* adlı bir eseri bulunmaktadır. Kâtib Çelebi ve Siddîk Hasan Han, Ebû Sâlim en-Nasibî'ye *el-Cefrû'l-câmi'* ve *n-nûrû'l-lâmi'* adlı bir eser nisbet etmişlerdir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 592; *Ebcedü'l-ûlûm*, II, 215). Bazı kaynaklarda Şemseddin Muhammed b. Sâlim el-Halâl'in de *Kitâbü'l-Cefri'l-kebîr* adlı bir esere sahip olduğu kaydedilir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 171; Sarton, III/1, s. 623). Mahmud Paşa el-Askerî'nin *el-Müntehabü'n-nefis min 'ilmi nebiyyillâh İdrîs*, Muhammed Mâzî Ebû'l-Azâmî'nin *el-Cefr ve Uşûlü'l-vüşûl*, Muhammed el-Harîrî'nin *Tenezzülü't-tü'l-emr fi cefri'l-âşr*, Serbestzâde Ahmed Hamdî'nin *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi uşûli'l-cifriyye* adlı eserleri cefr konusunda son dönemlerde yazılan kitaplardandır.

Cefr ilminin lehinde ve aleyhinde söylenenleri toplamaya yönelik bir çalışma Abdülmün'im Muhammed Şakraf tarafından yapılmış ve *'İlmü'l-cefr fi'l-İslâm mâ lehû ve mâ 'aleyhi ve meâ*

'alâkatihî bi-'ilmi'l-gayb adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "cefr" md.; M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "ğyb" md.; *Müsned*, I, 108; Bu-hârî, "İlim", 39, "Cihâd", 71; Müslim, "Edâhi", 8; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, I, 221-223, 238-242, 255-258, 263; Cähiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 289; Fazl b. Şâzan, *el-İzâh*, Tahran 1363, s. 460-469; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelefi'l-hadis*, Beyrut 1393/1973, s. 70-71; Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, *Kitâbü'l-İftihâr*, Beyrut, ts., s. 47-56; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 279, 318; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 49, 53-54, 75; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî*, XV, 277; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 252-253; Gazzâlî, *Feğâ'ihü'l-Bâtiniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1383/1964, s. 66-72; Tabersî, *el-İhticâc*, Beyrut 1983, I, 372; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, Kahire 1405/1985, I, 231-361; II, 51-81; Muhammed b. Yûsuf el-Gencî, *Kifâyetü't-tâlib fi menâkibi 'Alî b. Ebî Tâlib* (nşr. Muhammed Hâdî el-Emîni), Tahran 1404, s. 119, 200-204, 292; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 183-184; a.mlf., *Buğyetü'l-mürtâd* [baskı yeri yok], 1408/1988, s. 321, 328; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, I, 279-280; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 428, 431, II, 823, 828, 834; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 594; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, XXVI, 18-19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 591-592; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ûlûm*, Dimaşk 1978, II, 214-216; M. Reşid Rızâ, *Mezâhibin Telfiki ve İslâmın Bir Noktaya Cem'i* (trc. A. Hamdi Akseki), İstanbul 1332, s. 97-120; a.e. (sadeleştiren H. Karaman), Ankara 1974, s. 69-80; M. Ali Aynî, *Şeyh-i Ekberî Niçin Severim*, İstanbul 1341, s. 21-27; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (trc. Vehbi Eralp), İstanbul 1938, s. 22-25; Brockelmann, *GAL*, I, 39, 578; *Suppl.*, I, 75, 104, 798-799; II, 171; A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, s. 246; Ali Mahfûz, *el-İbdâ' fi meâri'l-ibtidâ'*, Kahire 1375/1956, s. 348; Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gayb*, İstanbul 1960, s. 44-46, 60-86, 157-159; a.mlf., *Zülfikar* [baskı yeri ve yılı yok], s. 574-598, 635-645; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 623; Sezgin, *GAS*, I, 529-530, IV, 264, 268; VII, 313; M. Ebû Zehre, *el-İmâmü's-Şâdiğ*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 33-39; Mûsâ Cârullah, *el-Veş'â fi nakzi 'akâ'idî's-Şi'a*, Kahire 1982, s. 173-174, 182; M. Râşid Ukaylî, *eş-Şi'a*, Amman 1400/1980, s. 328; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 195, 299; Ali el-Yezdî el-Hâirî, *İlmâmü'n-nâsib fi işbâtî'l-hucceti'l-gâ'ib*, Beyrut 1404/1984, I, 232-235; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 148-150; Abdülmün'im Muhammed Şakraf, *'İlmü'l-cefr fi'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 69-130; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelûs), s. 118-121; İlyas Çelebi, *İslâm İncancında Gayb Problemi* (doktora tezi, 1991), DİA Ktp., nr. 11.538, s. 227-299; Abdülkerîm el-Yâfi, "Min Esrârî'l-ebcediyyeti'l-'Arabiyye", *MMLAdm*, LIV/10 (1979), s. 77-85; René Guénon, "İslâm Tasavvufu" (trc. Mustafa Tahralı), *KAM*, y. 14, sy. 1 (1985), s. 13-16; D. B. Macdonald, "Cefr", *İA*, III, 43-45; A. Ateş, "Muh-yi'd-din Arabî, a.e., VIII, 547; T. Fahd, "Djafir", *El*² (İng.), II, 375-377; *DMF*, I, 742; "Kabbalah", *EJd*, X, 506-508.

METİN YURDAGÜR

CEHÂLET

(الجهالة)

Bilgisizlik, kibir, bozgunculuk, serkeşlik gibi anlamlara gelen ahlâk terimi.

Cehl gibi "bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olmak" anlamında bir masdar olup isim olarak da kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de dört âyetle cehâlet şeklinde, yirmi âyetle de aynı kökten gelen muhtelif isim ve fiiller şeklinde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "chl" md.). Bu âyetlerde genellikle cehâletin fenalığı, cahillerin yanılırları, kötülük ve zararları üzerinde durulmuştur. Yine Kur'an'da ilim ve hikmetin Allah'ın sıfatları arasında yer alması, ayrıca Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere verilen önemli meziyetler içinde ilim ve hikmetin zikredilmesi (meselâ bk. el-Bakara 2/31-33, 151, 251; en-Nisâ 4/113; Yûsuf 12/22), cehâlete karşı bir tavır olarak yorumlanmıştır. Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde kalem kullanmanın ve Allah'ın insana bilmediği şeyleri öğretmesinin önemini vurgulanması (bk. el-Alak 96/4-5), dolaylı olarak cehâletin insan için en başta gelen kusur ve tehlikelerden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Râgîb el-İsfahânî, insanı diğer canlılardan ayıran meziyetlerin başında akıl ve bilginin geldiği şeklindeki yaygın görüşü hatırlatarak hayatını bilgisizlik içinde geçiren bir kimsenin hayvanlık mertebesini aşamayacağını, hatta varlık alanına çıkmış dahi sayılamayacağını belirtmiştir. Çünkü hayvan kendi varlık imkânlarından yani duyularından tam olarak faydalanırken cehâlete razı olan insan bilgi edinme imkânını kullanmamıştır (*eş-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, s. 99). İsfahânî'ye göre hayatla bilgi arasındaki sıkı ilişkiden dolayı Kur'an'da ilim "ruh" kelimesiyle de ifade edilmiştir (bk. eş-Şûrâ 42/52).

Hadislerde de gerek cehâlet ve cehl, gerekse bunlardan türemiş olan diğer kelimeler sıkça kullanılmış, Hz. Peygamber hem sözleriyle hem de icraatıyla müslümanları din ve dünya işlerinde cehâletten kurtarmak için büyük çaba sarfetmiştir. Nitekim hicretten hemen sonra, ilki Mescid-i Nebevî bitişiğindeki Suf'e olmak üzere Medine'nin çeşitli mahallelerinde mektepler açılmış, Hz. Peygamber'in sağlığında bu şehirde sayıları dokuza ulaşan mescidler aynı zamanda

birer mektep olarak kullanılmıştır. Sufi'de bizzat Hz. Peygamber ders verdiği gibi sahâbîlerden de öğretmenlik yapanlar vardı. Meselâ Ubâde b. Sâmî okuma yazma, Abdullah b. Saîd de hikmet mahiyetindeki özdeyişleri öğretiyordu. Hz. Peygamber'in, Bedir Savaşı'nda esir düşenler arasından okuma yazma bilen müşrik askerlerinden her birinin 4000 dirhemlik kurtuluş fidyesi yerine on müslümana okuma yazma öğretmesini şart koşması, onun cehâleti yenme çabalarının önemli bir örneğidir. Esasen İslâm dünyasında, özellikle ilk yüzyıllarda dinî ve din dışı ilimlerde gözlenen hızlı gelişmeler, Kur'an ve Sünnet'te cehâletin yerilmesine ve bilgi donanımına verilen büyük önemin sonucudur. İslâm bilginleri cehâletin kötülüğü ve ilmin değeri üzerinde ısrarla durmuşlar, başta hadis mecmuaları olmak üzere ahlâk, edeb, eğitim ve öğretime dair kitaplarla bibliyografik eserler vb. kaynaklarda cehâletin kötülük ve zararları, sebepleri ve çareleri, cahillerin yanlışları, ilimler ve âlimler karşısındaki olumsuz tavırları, ilmin önemi, eğitim ve öğretimin şartları ve kuralları gibi konular işlenmiştir.

Başta Goldziher olmak üzere birçok çağdaş araştırmacı, özellikle Câhiliye dönemindeki kullanımına dayanarak cehlin esas olarak "azgınlık, serkeşlik, arzuların etkisinde kalma, hayvanî içgüdülere boyun eğme", kısaca "barbarlık" anlamına geldiğini ortaya koymuşlardır. Buna göre câhilin karşıtı, âlimden ziyade ihtiyatlı, ağırbaşlı, ahlâkı bütün, bugün "medenî" denilen insanı ifade eden halîmdir (Muslim Studies, s. 202-206). Câhiliye edebiyatında cehl ve türevlerinin bu anlamda kullanıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Meselâ Amr b. Kûl-sûm'un *Mu'allaka*'sında yer alan, "Hele biri kalkıp bize karşı cahillik etmeye görsün, biz cehâlette herkesten üste çıkar, cahillerden daha cahil oluruz" (Zevzenî, s. 178) anlamındaki beyitte cehâlet "şiddet ve saldırganlık" mânasında kullanılmış ve bir erdem sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerle diğer bazı İslâmî kaynaklarda da cehl ve cehâlet, ilmin zıddı olan bilgisizlik yanında öfke, şiddet, saldırganlık, serkeşlik gibi ahlâkî kötülükleri ifade eden bir terim olarak geçmektedir. Nitekim Furkân sûresinde (25/63) Allah'ın iyi kullarının faziletli davranışları anlatılırken, "Onlar yeryüzünde ağırbaşlı bir şekilde yürürler, cahiller kendilerine sözle satışınca 'selâm' derler" buyurulmuştur. Bütün müfess-

sirlere göre bu âyette, cahillerin satışmaları Câhiliye Arapları'nın bozguncu, geçimsiz ve şiddetten yana olan ahlâkî temayüllerini, bu satışmalara ağırbaşlı müslümanların selâmla karşılık vermeleri de uzlaşma, barış, güvenilirlik gibi erdemleri kapsayan ve genellikle hilim terimiyle ifade edilen İslâm ahlâkının aslî karakterini göstermektedir.

Cehâlet teriminin bu anlamdaki kullanımına hadislerde de rastlanmaktadır. Hz. Peygamber, oruçlu müslümanlara tavsiyelerini ihtiva eden bir hadisinde, "Biri ona karşı bir cahillik ederse oruçlu olduğunu söylesin" (İbn Mâce, "Şıyâm", 21) derken kelimenin bu mânasını kastetmiştir. "O iyi bir insandı, fakat öfke onu cahilleştirdi" (Müslim, "Tevbe", 56, 57; Müsned, VI, 196) meâlindeki hadiste de aynı anlam vurgulanmıştır. Gerek bu hadislerde gerekse konuyla ilgili diğer âyet ve hadislerde müslümanların, bilginin zıddı olan cehâletle birlikte Câhiliye dönemi ahlâk anlayışını yansıtan öfke, şiddet, kibir ve saldırganlık anlamındaki cehâletten arınmaları emredilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/67; el-A'râf 7/199; Buhârî, "Şavm", 2; Müslim, "Bir", 11; İbn Mâce, "Du'a", 18).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "chl" md.; a.mlf., *ez-Zerf'a ilâ mekârimi's-şerf'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Beyrut 1400/1980, s. 99, 131-134, 144, 154, 158, 279; *Lisânü'l-Arab*, "chl" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "chl" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "chl" md.; Müsned, VI, 196; Buhârî, "Şavm", 2; Müslim, "Bir", 11, "Tevbe", 56, 57; İbn Mâce, "Şıyâm", 21, "Du'a", 18; Taberî, *Câmi'u'l-beğân* (Bulak), XIX, 21-22; Mâverî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1978, s. 45-47; Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakât* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Mektebetü Dâri'l-Beyân), s. 178; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 4-6; XII, 5; XIX, 133; XXVII, 102, 121; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, VI, 131-132; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 69-70; I. Goldziher, *Muslim Studies*, New York 1977, s. 202-206, 219-228; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 830-836.

MUSTAFA ÇAĞRICI

CEHÂLET

(الجهالة)

Bir râvinin
bilinmediğini ifade eden
hadis terimi.

Cehâletü'r-râvî şeklinde de kullanılan terim, râvinin kim olduğunun veya cerh ve ta'dîl'ine sebep olabilecek bir halinin bilinmediğini ifade eder. Bu durum

ise onun adâlet* vasfını zedeleyebilir. Râvinin tanınmamasının başlıca iki sebebi vardır. Birkaç ismi, künyesi, lakabı, nisbesi bulunan bir râvi bunlardan biri veya ikisiyle şöhrat bulmuş olmakla beraber ondan hadis rivayet eden bazı talebeleri onu yaygın olmayan isim ve sıfatlarıyla anmış olabilirler. Meselâ Muhammed b. Sâib el-Kelbî'yi bazıları dedesine nisbet ederek Muhammed b. Bişr veya Hammâd b. Sâib adlarıyla yahut Ebû'n-Nadr, Ebû Saîd, Ebû Hîşâm künyelerinden biriyle andıkları için Kelbî bilinmeyen bir kişi durumuna düşmüştür. Râvinin tanınmamasının diğer bir sebebi de az hadis rivayet etmesi veya kendinden sadece bir kişinin rivayette bulunmuş olmasıdır (bk. MÜBHEM; MEÇHUL). Fazla tanınmayan isimler bazan hiç zikredilmez; bunların yerine "ahberenî fülân", "ahberenî racülün", "ahberenî şeyhün" gibi umumi ve müphem ifadeler kullanılır. Sadece bir râvisi bulunan veya az hadis rivayet eden bir kimseden, adını açıkça söyleyerek iki kişinin rivayette bulunması halinde onun kimliğiyle ilgili cehâlet vasfı ortadan kalkar. Zehbî ile Sehâvî, hakkında "fihî cehâletün" denilen bir râvinin cerhin en son derecesinde yer aldığını söylemişlerdir.

Râvinin bir hadisi hangi şeyhinden aldığını tayin edemeyerek "ahberenâ fülân ve fülân" diye hocalarının adlarını vermesi de bir nevi cehâlet sayılır. Fakat hocalarının sika* olması halinde bu durum bir mahzur teşkil etmez.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357 — Medine, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), s. 88; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 111; İrâkî, *Fethu'l-muğîs*, II, 21-25; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 210-215; Ali el-Kârî, *Muştalahâtü ehli'l-eşer*, İstanbul 1327, s. 122, 149; *Tecrid Tercemesi*, I, 319-326; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ışu'l-ḥaşiş*, Kahire 1377/1958, s. 97, 98, 207; Talât Köçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1980, s. 65.

İSMAİL L. ÇAKAN

CEHÂLET

(الجهالة)

Dinî hükümleri bilmeme,
hukukî işlemlerde işlem konusunun
belirsizlik veya bilinmezliği
anlamlarına gelen fıkıh terimi.

Cehâlet veya cehl sözlükte "bilmemek" anlamına gelir. Bu iki kavramın fıkıh terimi olarak kullanılışında ise genellikle şu farklılık göze çarpar: Cehl kişinin inanç,